

SADRI MAKSUDİ'NİN YAYINLANMAMIŞ BİR ESERİ: TURQUISME*

Füsun Üstel** -Ali Vahit Turhan***

Bu tebliği Sadri Maksudi'nin (Arsal) Paris'te Fransızca kaleme aldığı ve 1924'te Türk Ocakları'nda bir dizi konferans vermek için geldiği Ankara'ya yanında getirdiği, daktilo edilmiş iki nüshasından birinin kapağında Türkçe el yazısıyla "Türk ırkının kurtarıcısı, Türk tarihinin en büyük siması, Türklük için mukaddes kalacak muhterem ve muazzez Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine hudutsuz ihtiramımla beraber takdime cesaret ediyorum" ibaresi bulunan metin üzerinedir.

Turquisme adımı taşıyan ve elimizdeki nüshası yazarın eklemeleri ve düzeltmeleri ile 93 daktilo sayfa olan metin, 13 bölümden oluşmaktadır. Dönemin siyasal ve ideolojik konjonktürüne uymadığı gerekçesiyle Sadri Maksudi'nin yakın dostu Yusuf Akçura tarafından Mustafa Kemal'e takdim edilmesi uygun görülmemiş olduğu tahmin edilmektedir.

Türkçülüğün desteklenmesi ve yayılmasını hedefleyen, ancak salt bir ideolojik bildiri ya da broşür olarak değerlendirilmesi mümkün olmayan *Turquisme*, değişik kaygı ve amaçların örtüştüğü bir metindir. Bu anlamda *Turquisme*, Türkçülük kavramının doğuşu, gelişmesi ve geleceği konusunda tarihçi ve felsefeci açısından üç düzeyde ele alınabilecek bir belge niteliğindedir.

İlki, kültür tarihi düzeyinde Türkiye dışından Sadri Maksudi'nin kendi anlatımıyla "uzaklardan gelen, iyi niyetli bir kardeşin kültür ve milli bahçenin düzenlenmesi konusunda hayırhah yaklaşımlarının" sergilenmesidir.

İkinci düzey, millet olgusunun açıklanmasında yararlandığımız kavram ve kategorilerin bir jeneolojisini oluşturur. Bu anlamda söz konusu metin, vatan, ırk, halk ve benzeri kavramların ve bu kavramlardan hareketle yakın kimliklerin çözülmesi ve özellikle iki

* Bu tebliğ, 10 Mart 1992'de, Marmara Üniversitesi'nde gerçekleştirilen Türk Dünyası İçinde Sadri Maksudi Arsal Sempozyumu'na sunulmuş ve *Tarihte ve Günümüzde Sadri Maksudi* adlı eserde yayınlanmıştır: ed. R. F. Muhammedinov, Kazan, Tataristan İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü Yay., 1999, s. 137-142. Burada tekrar yayımlanmasına izin veren Prof. Dr. Füsun Üstel ve Prof. Dr. Ali Vahit Turhan'a teşekkür ederiz.

** Prof. Dr., Galatasaray Üniversitesi.

*** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi.

milliyet anlayışının, biri Aydınlanma felsefesinden, diğeri ise Romantizm'den gelen milliyet anlayışının örtüştüğü yerde Sadri Maksudi'nin milliyet tanımlamasını sergiler.

Üçüncü düzey ise, özellikle siyasal düşünce tarihi açısından önem kazanmaktadır. *Turquisme*'i belki de özgün bir eser haline getiren ve metin içinde önemli bir ağırlık taşıyan milliyetçilik-sosyalizm ilişkileri ve bu iki düşünce akımının gelecekteki konumlarına ilişkin düşünceler ve Kemalist rejimin izlemesi gereken Türkçü politikanın tanımlamasıdır.

Bu üç düzey *Turquisme*'de kesişmektedir ve kesişme noktaları Sadri Maksudi'nin milliyet kavramıyla anlam kazanmaktadır. 1955'te yayımlanacak olan *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*'nda¹ yapacağı gibi, *Turquisme*'de de milliyetçilik kuramlarını "metafizik", "sosyalist", "sosyolojik" ve "psikolojik" kuramlar olarak dört ana başlık altında inceleyen Sadri Maksudi'nin söz konusu iki eserin kaleme alındığı yaklaşık otuz yıllık bir zaman farklılığı içinde, temel referans noktalarını hemen tümüyle koruduğu dikkati çekmektedir.

Sadri Maksudi'ye göre ayrı ayrı ele alındığında hiçbir milliyet kuramı milliyetin tanımını tek ve kesin olarak veremez; fakat bütün milliyet kuramları gerçekliği bir ölçüde açıklasa da yalnız psikolojik kuram bu gerçeklerin bir sentezini yapar. Bu kuramın en iyi temsilcisi Ernest Renan bile Sadri Maksudi'ye göre, "siyasi millet"le etnik (ya da o tarihlerde Fransa'da kullanılan *racique*, *ırkî*) milliyet ayrımının üzerinde gereğince durmamaktadır. Bu nedenle milliyeti tanımlamak için milliyete yakın kavramları açıklamakta yarar görmektedir Sadri Maksudi.

Sadri Maksudi için, "Vatan", genel anlamıyla içinde doğduğumuz, siyasal anlamda ise vatandaş ya da uyruk olarak dahil olduğumuz siyasal bakımdan bağımsız ülkedir. Millet duygusunun nesnesi, siyasal anlamda millet olduğunda milliyetçilik, vatanseverlik anlamına gelmektedir. Buna karşılık halka ya da etnik zatiyet olarak ırka yöneldiğinde milliyetçilik olarak adlandırılmaktadır.

Millet, etnik kökenine bakılmaksızın bir devletin uyruklarının bütünü, halkı aynı dili konuşan, tarih ve töreleri bir olan, ortak geçmişi olan kişilerin bütünü; ırk ise, aynı etnik kökenden gelen, aralarında hafif dil ve töre ayrımı olsa bile, geçmişte ortak tarihleri olan halk olarak tanımlanabilir.

Bu ayrımlardan kalkarak Sadri Maksudi, milliyeti (*nationalité*) tanımlar. Milliyet, aynı dili konuşan, töreleri, fizik ve psişik özellikleri aynı olan, birbirlerine bir etnik birlik duygusu ve tarihsel geçmişlerinin ortaklığı bilinciyle bağlı olan topluluktur.

Aynı ırktan olup tarihin açıklayabileceği değişik nedenlerle birbirlerinden uzaklaşmalarına rağmen, dilsel ve kültürel açıdan ayrışmamışlarsa -Türk ulusuna mensup halklar gibi- bu halklar birbirlerini ayıran mesafeye ve siyasal sınırlara rağmen aynı milletin üyeleridir. Sadri Maksudi'ye göre, Yakutlar ve Cuvaşlar ve birkaç Altay kabilesi dışında Türk halkları, dış görünüş ve psikolojik öğeler dahil kelimenin psikolojik, etnolojik ve sosyolojik anlamında tek bir Türk milliyetini oluştururlar. Türk halklarının konuştuğu

¹ Sadri Maksudi, *Arsal, Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul, Çeltüt Basımevi, 1955.

dil tektir, Türk dialektleri bağımsız diller olarak kabul edilemezler.

Türk halkının bilincinde derin bir şekilde kökleşmiş ortak bir geçmiş duygusu ve gelecekte beraber yaşama arzusu vardır. Sadri Maksudi'ye göre eksik olan şey bir halkı oluşturmak için gerekli olan siyasi vatan birliğidir. Dolayısıyla Sadri Maksudi, Türk halkları terimini kullanmasını sadece aynı ırkın değişik kollarının farklı ülkelerde yaşamakta olduklarıyla gerekçelendirmektedir.

Türk ırkının değişik toplulukları siyasi birlik oluşturan bir halk meydana getirmezler, fakat Türk halklarının tümünün bilimsel millet tanımlarına uyan bir millet olduğunu söyleyebiliriz. Milliyet terimi genel anlamıyla kullanıldığında vatanın birliğini kapsadığından Sadri Maksudi, Türk milliyeti terimini, "Türk ırkı" ile değiştirdiğini söyler. İrki antropolojik anlamında değil, milliyet anlamında yani birbirlerinden uzak ülkelerde yaşamalarına rağmen, kendilerini Türk sayan, kendilerini Türk hisseden ve öyle kalmak isteyen halkların tümüne verilen bir ad olarak görür.

"Milliyet" kavramının Sadri Maksudi tarafından bu şekilde kullanılışı, karşıtlık içeren iki milliyet anlayışının sakıncalarını aşmak kaygısı yönündeki iddiasının bir sonucudur. Zira Romantiklerden gelen doğalcı (natüraliste) görüş, milletin gelecek boyutunu inkar ederken, Aydınlanmadan gelen görüş, topluluğun geçmiş boyutunu görmezden gelir. Bu anlamda Sadri Maksudi'nin geliştirdiği milliyet anlayışı, bu iki görüşün yetersizliklerini aşma denemesidir. Ne salt iradi katılım ne salt doğal aidiyetle yetinir. "Türk olma" özgür bir katılım öngörür, fakat bu özgürlük bir kültüre ve bir geçmişe bağımlılığı da zorunlu olarak içerir.

Milliyetçilik ve Sosyalizm

Sadri Maksudi *Turquisme*'in üçüncü bölümünde çağa egemen olan iki büyük düşünce akımından (sosyalizm ve milliyetçilikten) söz etmektedir. Toprak zenginliklerinin daha adil bir paylaşımını öngören bir sosyal doktrin olarak sosyalizmin çok eskilere dayandığını belirten Sadri Maksudi, hemen tüm uygarlıkların sonunda bir yandan zenginleşen sınıf ve diğer yandan çalışan sınıfların sefaleti şeklinde tipik bir olguyla karşı karşıya kaldığını, bu bağlamda sosyalist doktrinlerin hemen her zaman bir uygarlığın çöküşü öncesi ortaya çıktıklarını savunmaktadır. Modern sosyalizmin ise, ahlaki bir doktrin olmanın ötesinde, bilimsel olarak geliştirilmiş ekonomik bir doktrin olarak Avrupa'da büyük bir hızla yayılmasının nedeni, Avrupa işçi sınıfının özlemlerine ve yarı bilinçli muhalefetlerine denk düşmesidir. Kapitalizmin en yüksek noktasına eriştiği sanayileşmiş Avrupa'da sosyalizmin başarıya ulaşmasını kaçınılmaz gören Sadri Maksudi'ye göre, Marksist sosyalizmin büyük bir dönüşüme uğraması gerekmektedir. Sosyalizmin uygulamaya konulması önündeki güçlük, sosyalist doktrin temel ilkelerinden, yani üretim araçlarının sosyalizasyonundan değil, ama daha ikinci derecedeki eğilimler, yani sınıfların uzlaşmazlığı anlayışı, mülkiyet düşmanlığı ve en aşırı noktaya vardırılmış Devletçilik anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Rusya örneği, Marksist doktrini katı ve gündelik yaşamla uzlaşmaz kılan unsurlarının bu ikincil eğilimler olduğunu ortaya koymuştur. Sadri Maksudi, sosyalizmin Avrupa'daki geleceği ne yönde seyrederse seyretsin, hiçbir zaman için tüm insanlığın egemen ideolojisi haline gelmeyeceğini, çünkü tarihsel gelişme süreci içinde hiçbir eko-

nomik ve dinsel düşüncenin evrensel bir nitelik kazanmadığını belirtmektedir. Öte yandan gelişmiş bir sanayi ve kapitalizmin olmadığı ülkeler, ilk aşamada sınai kalkınma ve kapitalizm evresini geçirmek zorundadırlar. İşçi sınıfının henüz ayrı ve bağımsız bir sınıf haline gelmediği, nüfusun büyük bölümünün çalışan yoksul kesimlerin oluşturduğu, ticaret ve toprak gelirleriyle yaşayan zengin sınıfın azınlıkta bulunduğu ülkelerde sosyalizme geçiş, toplumsal yapının gerçek bir dönüşümünü değil, yalnızca basit bir isim değiştirmeyi ifade edecektir. Bu bağlamda dünya tarihinde bir uygarlığın sonu ve bir diğerinin başlangıcını ifade eden sosyalizm, Sadri Maksudi'ye göre hiçbir zaman geri kalmış halklar için bir uygarlığın başlangıcı olmamıştır. Sosyalizm ithaline karşı çıkan Sadri Maksudi, dört yüzyıl boyunca uygarlık hareketinin dışında kalmış olan İslam dünyasının, Marksist sosyalizm için henüz yeterli olgunlukta olmadığı inancındadır. Toplumsal adalet anlamındaki sosyalizmin henüz bir yüzyıl geçmeden Doğu ülkelerinde uygulanması kesin başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Buna karşılık milliyetçilik, tek başına ya da başka bir düşünce akımına eklenmediği biçimiyle her dönemde bir gelişme ve kalkınma unsuru olmuştur.

Sadri Maksudi, milliyetçilik ve sosyalizm arasındaki karşılıklı ilişkiyi tanımlarken özellikle, Müslüman ülkelerde, sosyalist düşüncenin milliyetçi düşüncüyü devrini tamamlamış, hatta "köhnemiş" bir düşünce olduğu gerekçesiyle reddedeceği yönündeki kanının son derece yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Sadri Maksudi'ye göre, Marksist sosyalizmin başlangıçta ulusal sorunu ihmal ettiği, ekonomik enternasyonalizm ilkesinin ve uluslararası sosyalist dayanışmanın milliyet görüşlerine karşı çıktığı doğrudur. Ancak daha sonraları, sosyalist bir milliyetçilik kuramı oluşturma yönünde, Otto Bauer, K. Kautsky gibi Alman ve Avusturyalı sosyalistlerin çabalarıyla sosyalizm ve milliyetçilik uzlaştırılabildiği. Bu iki düşünce akımı arasındaki "imtizaçsızlığa" inananları "cahillikle" suçlayan Sadri Maksudi, tümüyle farklı kaynaklardan beslenen bu iki düşünce akımının biraraya gelmek ve karşılıklı tavizlerde bulunmak zorunda olduklarını savunmaktadır. Sadri Maksudi'ye göre, sosyalizm ve milliyetçilik birbirleriyle çelişen değil, tam aksine birinin insanların maddi/ekonomik yaşamlarının düzenlenmesine yönelik bir felsefe, diğerinin ise ruhsal yaşamının düzenlenmesine yönelik felsefe olması nedeniyle birbirini tamamlayan düşüncelerdir. Bu nedenle başlangıçta milliyet olgusuna karşı gelen sosyalizm, daha sonraki bir aşamada zorunlu olarak, milliyetlerin varlığını doğal bir tarihsel gelişme, milliyet duygusunu ise, meşru bir duygu olarak kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu noktada Sadri Maksudi, Sovyetler Birliği'ndeki özerk ulusal cumhuriyetlerin özerkliklerinin yanıltıcı olmakla birlikte, Bolşevikler tarafından resmen tanınmasının iki açıdan önem taşıdığını savunmaktadır: İlki milliyet duygusunun gücünün bir kanıtı olarak, ikincisi ise çağın bu iki büyük düşünce akımının gelecekte oluşacağı uzlaşma ve sentezin bir taşıdığı olması açısından. Gelecekte Avrupa'daki hükümetlerin örgütlenme biçiminin sosyalizmle milliyetçiliğin uzlaşmasından doğacağını belirten Sadri Maksudi, çökmekte olan kapitalizm ve yükselen sosyalizmin kendi davalarını kazanma adına milliyetçiliğe tavizde bulunmak zorunda kalacaklarını ve bu süreçte milliyetçiliğin bu iki olgunun üzerinde kalmaya özen göstermesi gerektiğini belirtmektedir.

Kemalist İktidar ve Türkçü Politika

Eserde geliştirilen üç ana temadan biri ve sonuncusu ise, Kemalist rejimin izlemesi gereken “Türkçü” politikaya ilişkindir.

Anadolu'nun fethini Türk ırkının en son kazanımı, toprak yayılcılığının doruğu ve nihayet göç döneminin sonu olarak tanımlayan Sadri Maksudi, tarihsel süreç içinde Türk halklarının coğrafi ve siyasal açıdan büyüme yönüne gittiklerini ve artık Türk ırkından olan halkların vardığı gelişme aşamasında çabalarını kültürel ve bilimsel gelişme yönünde yoğunlaştırmasını zorunlu kıldığını belirtmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet hükümetinin de görevi bilinçli bir millî politika izlemektir. Söz konusu Türkçü politikanın izlenmesinde Cumhuriyet hükümetinin genel esaslarını belirlediği ve halkın etkin işbirliğine dayanan gerçek bir demokratik sistemin yerleşmesinin önemine işaret eden Sadri Maksudi, demokratik bir ülkede ifade özgürlüğünün ve ulusal sorunların özgürce tartışılmasının varolan kimi sorunlara açıklık kazandırılması açısından son derece yararlı olacağını belirtmektedir.

Cumhuriyet hükümetinin Türkçü politikasının ana ekseninin bir yandan ulusal kültürü korurken diğer yandan da evrensel uygarlığı bütünüyle benimsemek olduğunu belirten Sadri Maksudi, Türklük duygusuna tarihsel ve felsefi bir temel kazandırabilmek için özellikle türkolojinin her derecedeki eğitim kurumunda öncelikli program olarak izlenmesi gerekliliğini savunmaktadır. Bu noktada amacının siyasal pantürkizm ya da şovenizm olmadığını özellikle belirten Sadri Maksudi, Anadolu ihtilalinin tüm Türk “ırkının” kültürel özlemlerinin hayata geçirilmesi anlamına geldiğini ileri sürmekte ve bu bağlamda Türkçü hükümetin başka ülkelerin iç işlerine müdahale etmeksizin kendi sınırları dışındaki “kardeş” halkların kültürel açıdan vasisi olma konumunda bulunması gerektiğini vurgulamaktadır. Türkiye Türklerini, Türk “ırkının başı”, Orta Asya Türklerini ise “vücudu” olarak tanımlayan yazar, türkçülüğün lokalize edilmemesi gerektiğini savunmakta, siyasal açıdan sınırları olan türkçü politikanın manevi, kültürel, psikolojik ve ulusal açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarıyla sınırlı olmadığını, gelecekte çok sayıda bağımsız ya da özerk “Türkiye”nin ortaya çıkacağını ileri sürmektedir. Bu açıdan, Slav kökenli halklar arasında olduğundan daha etkin ve güçlü bir ırksal birlik olan Türk halkları arasındaki dayanışmanın biçiminin “kültürel ve duygusal pantürkizm” olarak adlandırılabilceğini, ancak kavramın siyasal çağrışımlardan ayrı düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir. Siyasal pantürkizmin gerçekleşmesi olanaksız bir ütopya ve zararlı bir şiar olarak kalmasına karşılık, kültürel pantürkizmin gerçek, kaçınılmaz ve yararlı bir olgu olduğunu savunmaktadır.

Turquisme'de öngörülen ve yukarıda genel hatlarıyla ele alınan Türkçülük anlayışını değerlendirirken, Mustafa Kemal'in 15 Ocak 1923 tarihli Eskişehir Konuşması'nda yeni Türkiye'nin siyasetini tanımlarken ileri sürdüğü “Takip olunması makul olan siyaset milletin tabii kabiliyet ve ihtiyacıyla mütenasip olanıdır. Bizim için ne İttihad-ı İslam ve ne de Turanizm mantıkî bir meslek-i siyaset olamaz itikadındayım” şeklindeki yaklaşımı önem taşımaktadır. Sadri Maksudi'nin eserinin Atatürk'e ulaştırılmasında karşılaştığı engel, büyük olasılıkla yazarın Türkçülüğü bir hükümet politikası olarak öngörmesi ve siyasal içeriğinden soyutlanmış olsa bile T.C. hükümetinin vasi konumunda olacağı bir kültürel pantürkizmin

gerekliliğinden açıkça söz edebilmesinden kaynaklanmaktadır. Zira aynı dönemde hükümetin her anlamda geniş desteğinden yararlanabilen, üye ve delegelerinin büyük bölümünü Kemalist kadroların oluşturduğu Türk Ocakları içindeki türkçülük / milliyetçilik anlayışına bakıldığında aradaki farkın bir anlayış farklılığından çok, kimi kavramlara doğrudan yaklaşmadaki ya da bu kavramların içinin doldurulmasındaki bir farktan kaynaklandığını görüyoruz. Nitekim Nisan 1924'te yapılan Birinci Türk Ocakları Kurultayı'nda Türk Ocakları yasasının büyük ölçüde değişikliğe uğramasına rağmen, 2. maddesi "bütün Türklük" açısından olduğu gibi bırakılmakta, "Türk Ocağı'nın maksadı bütün Türkler arasında milli şuurun takviyesine, Türk harsının meydan çıkarılmasına, medenî, sıhî tekamüle ve millî iktisadın inkişafına çalışmaktır". Hamdullah Suphi'nin Kongre münasebetiyle yaptığı konuşmada "parça parça olmuş Türk dünyasından" söz edebilmektedir². Aynı şekilde 1925 tarihli Türk Ocakları İkinci Kurultayına sunulan raporda, yalnız "hars" faaliyetlerinde bulunacak Türk Ocakları için, "büyük Türklüğün faaliyet mevzuunu, büyük Türk alemini tanımak ve bütün Türk aleminde lisanî, edebî, fikrî vahdetin husulünü temin eylemek" öncelikli amaç olarak ileri sürülmekte ve bu bağlamda "henüz istiklaline nail olamamış" Türkleri "uyanışa" çağırarak faaliyette bulunmanın büyük önem taşıdığını belirtmektedir³.

Kısacası, Sadri Maksudi'nin *Turquisme*'de sergilediği Türkçülük anlayışı, eserin yazıldığı tarihte ikinci faaliyet dönemini yaşamakta olan ve hükümetin her anlamda desteğinden yararlanan, Kemalist devrimlerin halka benimsetilmesinde önemli bir işlevi yerine getiren Türk Ocaklarının Türkçülük anlayışının çok uzağında değildir.

Kaynakça

Arsal, Sadri Maksudi: *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul, Çeltüt Basımevi, 1955.
 Üstel, Füsün: *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

² Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 147.

³ *Ibid.*, s.168.